

Debatt

Ove Moberg

Slaget vid Helgeå och dess följder

För att vara en händelse i Norden under vikingatiden föreligger ett förvånansvärt rikt källmaterial till slaget vid Helgeå. Det besjöngs av samtida isländska skalder, och den angelsachsiska krönikan omnämner Knut den stores strid æt ea þære halgan, vid den heliga ån. Saxo berättar utförligt om drabbningen, och denna är omnämnd i de isländska prosaverken om Olav den helige, utförligast som vanligt i Heimskringla.

Källorna lämnar emellertid motstridande uppgifter om drabbningen mellan Knut den store och dennes motståndare, de förbundna kungarna Olav Haraldsson av Norge och Anund Jakob i Sverige. Redan författaren till den i några utdrag bevarade äldsta isländska prosaberättelsen om Olav den helige, den sk Äldsta saga,¹ var medveten om att det förelåg oklara uppgifter om helgonkonungens verksamhet. Den anonyme författaren till Äldsta saga förklarade nämligen, att "Nu kunde det finnas mycket att berätta om de märkliga ting, som Olav i många hänseenden utförde, medan han regerade i landet, men det kan inte omtalas så som det var, därför att det inte finns vittnesbörd därom, som i allt är tydliga."²

Inte minst beredde slaget vid Helgeå författaren till Äldsta saga huvudbry. Hans framställning därom har karakteriserats som förvirrad (se avsnitt 3). Den osäkerhet, som den anonyme islänningen kände inför slaget vid Helgeå, har gällt efterföljande skildrare av händelsen ända in i vår tid. På en punkt har forskarna dock varit eniga, nämligen i fråga om lokaliseringen av drabbningen. Denna har enhälligt förlagts till den skånska Helgeås utlopp i Hanöbukten. I föregående häfte av Scandia framförde tf professor Bo Gräslund den sensationella tesen, att slaget vid Helgeå ej utkämpades i Skåne utan i Uppland.³ Gräslunds omlokalisering av slaget vid Helgeå från Skåne till Uppland för tankarna till Lauritz Weibulls förflyttning av Olav Tryggvessonss sista strid från Svolder till Öresund.

I

Att Knut den stores avgörande strid mot de samverkande nordiska grannfurstarna utkämpades i Helgeå är belagt i samtida eller nästan samtida källor. Förutom den i inledningen anförda passusen i den angelsachsiska krönikan, att Knut kämpade vid den heliga ån, skaldar Ottar Svarte i sin drapa till Knut, att Svíum hneköir þu, . . . þars ó en helga . . . heitir; "du besegrade svearna vid den å, som kallas den heliga".⁴ I sin Skandiasstudie påpekar Gräslund, att ingen av de två ovan anförda källorna angiver, att slaget stod i Skåne. Gräslund pressar dock över hövan den angelsachsiska krönikans uppgift om slaget, för att den skall kunna vara förenlig med hans tes. I två av versionerna av den angel-

sachsiska krönikan, E och F, är slaget vid Helgeå omnämnt. E och F har en gemensam, nu förlorad förlaga, och deras uppgifter om slaget vid Helgeå är i det närmaste identiska.⁵ I F-versionen, som står den gemensamma förlagan närmast,⁶ lyder enligt Benjamin Thorpes edition av krönikan annalen för år 1025: her for Cnut cyning to Denmarcan mid scipan to þam Holme. Æt ea þare halgan . . . ; ”Detta år for kung Knut till Danmark med skepp till holmen vid den heliga ån.” Enligt Gräslund visste skrivaren ej, var den heliga ån var belägen.⁷ En sådan slutsats kan ej dragas av den angelsachsiska krönikans text. Enligt denna for Knut till Danmark och kämpade vid den heliga ån. Någon annan Helgeå i vikingatidens Danmark än den i Skåne är ej känd. Därför kan tvekan knappast råda om att uttrycket ea halgan i den angelsachsiska krönikan avser Helgeå i Skåne. Till Helgeå i Skåne förlägger också Saxo, Snorre Sturlasson och de anonyma författarna till övriga isländska verk om Olav den heliges levnad striden mellan Knut den store och hans nordiska motståndare.⁸ Lokaliseringen av den avgörande drabbningen i kriget mellan Knut, Anund Jakob och Olav Haraldsson till Helgeås mynning i Hanöbukten har med händelseutvecklingen före slaget som bakgrund tett sig följdriktig för de medeltida nordiska historieskrivarna. Av Sigvat Thordssons Knutsdrapa vet vi, att Olav Haraldsson anföll Själland och Anund Jakob Skåne.⁹ Av samma dikt vet vi också, att Knut vid underrättelsen om det kombinerade anfallet mot hans arvländ seglade över Nordsjön med en stor flotta för att upptaga kampen mot angriparna.¹⁰ Vid Knuts ankomst till norra Jylland drog sig Olav Haraldsson österut och förenade sig med den svenska flottan, som uppehöll sig i Hanöbukten.¹¹ Den angelsachsiska krönikan och Ottar Svarte förlägger, som ovan omnämnts, den avgörande drabbningen till den heliga ån. Något annat vattendrag än Helgeå i Skåne kunde för de medeltida engelska och nordiska historieskrivarna ej komma ifråga. De moderna forskarna har varit av samma åsikt. Att med Gräslund förlägga drabbningen till ett vattendrag i anslutningen till Närtunaleden i Uppland, Holmboån, som under vikingatiden antagits ha hetat Helgä, förefaller långsökt.¹²

Bo Gräslund begagnar med stor uppslagsrikedom uppgifter i de isländska prosaverken samt existerande och försvunna ortnamn i anslutning till Närtunaleden som stöd för sin teori att slaget vid Helgeå utkämpades i Uppland. Enligt den isländska traditionen, som utförligast föreligger i Snorre Sturlassons Olavssaga, lät Olav Haraldsson dämna upp Helgeå ovanför mynningen; när fördämningen bröts, åstadkom det framforsande vattnet stor förödelse bland Knut den stores skepp, som låg i åmynningen. Någon uppdamning som den av Snorre beskrivna är ej möjlig att åstadkomma i skånska Helgeås nedre lopp. En sådan skulle enligt Gräslund kunna vara fullt tänkbar i Holmboån, som mynnar ut i Närtunaleden och som under vikingatiden som ovan nämnts antagits ha hetat Helgä. I anslutning till Närtunaleden finns eller har funnits några ortnamn, som enligt Gräslund kan ha anknytning till slaget vid Helgeå. Den angelsachsiska krönikan omnämner ju, att Knut den store seglade to þam Holmeæt ea þare halgan. I det nedre loppet av Holmboån fanns förr en by Holm, nu försvunnen men belagd i ett brev från år 1324.¹³ Denna by skulle enligt Gräslund motsvara þam Holme i krönikan. Mot den tidigare översättningen av krönikans text, att Knut for till holmen vid Helgeå, invänder Gräslund, att det i så fall skulle vara det enda exemplet i ifrågavarande avsnitt av krönikan, som ett vanligt substantiv stavas med stor bokstav.

Holme stavas i Benj Thorpes edition av den angelsachsiska krönikan med stor bokstav. De forskare, som sysslat med slaget vid Helgeå, har följt Thorpes stavning. Thorpe har emellertid gjort sig skyldig till en felläsning. Av Earl-Plummers edition Two of the saxon chronicles parallell framgår, att ordet i E-versionen av krönikan stavas med liten bokstav. F-versionen är ej utgiven i sin helhet. Vid en granskning av handskriften till F, som ingår

i samlingen Cott Doma A VIII i British Library, Department of Manuscripts, har jag konstaterat, att även i F-versionen stavas holme med liten bokstav. Att ordet holme ej kan vara fråga om något egennamn framgår av den omständigheten, att det föregås av bestämd artikel.

Den försvunna byn Holm i Uppland kan avföras ur diskussionen om lokaliseringen av slaget vid Helgeå.

Christer Olofson har försökt förklara den angelsachsiska krönikans uppgift om att Knut den store kämpade på holmen i den heliga ån med att ordet holm i angelsachsiskan kan betyda upphöjning på eller av vatten, en våg. I Beowulf betecknar holm hav över huvud taget: leton holm beran, ”de lät havet bära sig.”¹⁴ Enligt Olofsons tolkning skulle krönikans uppgift om slaget mellan Knut den store och hans motståndare betyda, att det utkämpades i vattenområdet vid Helgeås mynning.

Det kan finnas en annan och enklare förklaring till krönikans uppgift om att Knut den store kämpade på holmen i Helgeå. Det finns inte nu någon holme i Helgeås nedre lopp. Men på Gerhard von Buhrmans karta 1684 över Skåne anges i gamla fåran av Helgeå en sedan länge försvunnen ö, ca 1 km lång och ca 200 m bred, belägen ca 1 km väster om Åhus.¹⁵ Ön försvann på 1770-talet, då Helgeå fick ett nytt utlopp, den nya fåran. Det kan vara denna nu försvunna holme som den angelsachsiska krönikan avser med sin uppgift om Knuts strid vid Helgeå.

Enligt den isländska traditionen, tidigast återgiven i Äldsta saga om Olav den helige, lät den norske kungen dämna upp Helgeå ovan mynningen, vilket enligt Bo Gräslund talar emot att slaget vid Helgeå utkämpades i Skåne men skulle kunna ha varit möjligt i Uppland. Ovanliga ingrepp i topografin är ej sällsynta i den fornisländska prosalitteraturen, inte minst i Snorres Olavssaga. Enligt Snorre härjade sålunda den blivande helgonkungen som ung viking i Mälaren. Den svenske kungen Olof Skötkonung lät då enligt Snorre spärra Mälarens utlopp vid Stocksund och satte ut vakter på stränderna. Olav Haraldsson lät då gräva en kanal vid Agnefit och lyckades via denna undkomma ut i Salt-sjön. Att Olav Haraldsson under pågående krigsoperationer skulle kunna gräva en kanal vid Agnefit förefaller vara lika orimligt som att han skulle kunna dämna upp Helgeå i dennas nedre lopp. Islänningarnas bristande kunskap om den skånska geografien utgör ej något argument för lokaliseringen av slaget vid Helgeå.

Bo Gräslund använder även andra uppgifter i Heimskringla som stöd för sin tes, att slaget vid Helgeå utkämpades i Uppland. Generellt kan man säga, att medan historikerna efter Lauritz Weibulls studie om Knut den stores skånska krig ställt sig skeptiska till Snorres skildring av slaget vid Helgeå utom beträffande lokaliseringen av drabbningen till Skåne, begagnar sig Gräslund av den isländska traditionens uppgifter om slaget och händelseutvecklingen efter detta utom förläggningen av detta till Skåne.

Liksom Snorre skildrade Saxo utförligt slaget vid Helgeå. Han skrev det avsnitt av *Gesta danorum*, i vilket Knut den stores bedrifter skildras, några decennier innan Snorre författade sitt första historiska arbete, den särskilda Olavssagan, som senare inkomponerades i Heimskringla. Några beröringspunkter mellan de båda författarnas framställningar av kampen mellan Knut den store och dennes nordiska motståndare föreligger ej. Båda låter dock Knuts svåger Ulf, Sven Estridssons fader, spela en viktig roll i drabbningen. Medan Ulf i Snorres skildring kämpar på Knuts sida, låter Saxo honom spela en huvudroll på motståndarsidan. Förmodligen har Saxo i likhet med forskare ända in i vår tid förväxlat Knuts svåger Ulf med den sveahövding Ulf, som enligt den angelsachsiska krönikan var den ene av de svenska flottbefälhavarna i slaget vid Helgeå.¹⁶ I motsats till Snorre och andra isländska medeltida författare kände Saxo till den skånska geografien. Ingenting i hans skildring av slaget strider mot de topografiska förhållandena vid Helgeås nedre lopp. Det är för övrigt troligt, att Saxo besökt trakten. Han var som bekant klerk hos ärkebiskop Absalon. Denne lät uppföra kyrkan i Åsum, som ligger i närheten av Helgeås mynning. Saxo har sannolikt i sin förmans sällskap besökt Åsum. Då han berättar, att Knut den store efter drabbningen med hjälp av båtshakar och bottengarn lät fiska upp drunknade landsmän och jordfäste dem i Åsum, bygger han sina uppgifter säkerligen på lokal tradition.

Annalen för år 1025 i den angelsachsiska krönikan om att Knut den store for till Danmark och kämpade vid Helgeå och Saxos uppgift om att Knut efter slaget lät begrava stupade landsmän i Åsum nära Helgeås mynning talar avgörande för att slaget vid Helgeå utkämpades i Skåne.

II

Bo Gräslund har utförligare än tidigare forskare, som sysslat med slaget vid Helgeå, uppehållit sig vid följderna av detta. Han söker leda i bevis, att Knut den store under några år efter drabbningen härskat över Mälaronrådet, vilken han anser styrka teorin om att slaget mellan Knut den store och dennes motståndare utkämpades i Uppland. Som stöd för sin uppfattning att Knut härskat över Mälaronrådet anför Gräslund dels att Knut den

store låtit prägla mynt i Sigtuna med inskriptionen CNUT REX SV, ”Knut svearnas kung”, dels att Knut i ett brev till sina angelsachsiska undersåtar, vilket han utfärdade på återfärden från ett besök i Rom våren 1027, titulerats bl a som rex partis Suanorum, ”kung över en del av svearna”.

Laurits Weibull drog redan 1910 i sin uppsats om Knut den stores skånska krig in i diskussionen om följderna av slaget vid Helgeå Knuts i Sigtuna präglade mynt och den dansk-engelske kungens titulatur i Rombrevet.¹⁷ Weibull gjorde gällande, att dessa två källor talade för att Knut den store efter slaget vid Helgeå härskat över en del av Sverige. Denna Weibulls åsikt har haft svårt för att vinna gehör bland forskarna. Då Weibull skrev sin uppsats om Knut den stores skånska krig, var endast ett av Knut den store i Sigtuna präglade mynt med inskriptionen CNUT REX SV känt. Det finns allt för många egendomligheter i vikingatidens myntslagning för att några enstaka mynt skall kunna betraktas som en första klassens historisk källa. Det kan sålunda omnämnas, att ett av Olof Skötkonung präglat mynt bär inskriptionen OLAF REX ANCOL, enligt Bengt Thorde- man en barbarisering av den engelska kungatiteln, och ett mynt, slaget för den angelsachsiske kungen Ethelred, anges vara präglat i ZITU, dvs Sigtuna, andra egendomliga mynt- präglingar att förtiga.¹⁸

Läget beträffande de för Knut den store i Sigtuna präglade mynten är nu ett annat. Som Gräslund framhåller i sin Scandiasstudie, har sedan Weibull skrev sin uppsats ett flertal sådana mynt påträffats, inalles ett trettio-tal, av vilka elva är försedda med inskriptionen CNUT REX SV.¹⁹ Man kan visserligen undra, varför endast en del av de för Knuts räkning präglade mynten i Sigtuna bär inskriptionen CNUT REX SV, men förekomsten av elva sådana med ett vidsträckt spridningsområde talar starkt för att det ej är fråga om någon förfalskning. Thormod, som präglat dem, har förutom för Knut endast präglat mynt för Anund Jakob. Enligt numismatikern Lars Lagerqvist råder det ej något tvivel om att mynt slagits för Knut den stores räkning i Sigtuna mellan 1028 och början av 1030-talet.²⁰ Liksom beträffande Knuts Sigtunamynt har flera historiker ställt sig skeptiska till bevisvärdet av titulaturen rex partis Suanorum i Knut den stores brev under återfärden från besöket i Rom 1027. Brevet är ej bevarat i original utan endast i sen latinsk översättning från angelsachsiskan. Redan 1834 hävdade J M Lappenberg, att uttrycket rex partis Suanorum var ett senare tillskott,²¹ och F Liebermann antog, att det var översättaren, som tillfogat att Knut var kung över en del av Sverige; motsvarande utökningar av Knuts titulatur förekommer i andra översättningar från angelsachsiskan till latin.²²

Mot äktheten av Knuts titulatur rex partis Suanorum har anförts, att det ej är belagt i samtida berättande källor, att Knut den store härskat över en del av Sverige. Skalden Hallvarðor Háréksbleis berättar i strof 6 av sin drapa till Knut den store, att

Englandi ræðr Yngvi
einn – hefsk friðr at beinni –
bøðrakkr bænar nõkkva
barkrjóðr ok Danmørku;
ok hefr – odda Leiknar
jalm-Freyr und sik malma
– hjaldrórr haukum þverrir
hungur – Noregi þrungit.

Fursten, den kampdjärve krigaren, härskar ensam över England och Danmark; det blir mycket bättre fred (därvid); krigaren har också underlagt sig Norge; han minskar korpens svält.²³

Som synes nämner skalden ej, att Knut den store innehaft Sverige eller del av detta land, vilket enligt händelseutvecklingen skulle ligga före Knuts erövring av Norge. Ej heller författaren av Gesta Cnutonis, en munk i St Omer, som skrev sitt verk i början av 1040-talet för att förhålliga Knut den store och dennes drottning Emma, eller Adam av Bremen omnämner, att Knut härskat över Sverige. Då de berättande källorna om Knut den stores levnad tiger om Knuts innehav av makten i Sverige, har flertalet forskare ifrågasatt äktheten av Knuts titulatur i Rombrevet *rex partis Suanorum*, särskilt som denna dyker upp i sen översättning från angelsachsiskan till latin.

Förekomsten av ifrågavarande titulatur i översättningar visar dock, att man i England omkring år 1100 hade haft eller hade velat hävda den uppfattningen, att Knut den store härskat över en del av Sverige. Då dessutom äktheten av de av Knut den store i Siguna präglade mynten ej längre kan betvivlas, har Bo Gräslund otvivelaktigt rätt, när han gör gällande, att Knut den store härskat över Mälardalen. Därav följer dock ej, att slaget vid Helgeå utkämpades i Uppland. Knut den stores temporära innehav av Mälardalen låter sig kombineras med den sedan Saxo rådande uppfattningen, att den avgörande striden mellan Knut den store och hans nordiska motståndare utkämpades vid Helgeå i Skåne.

III

Om Knut den stores verksamhet efter det han slagit tillbaka det svensk-norska anfallet mot Själland och Skåne lämnar det ovan omnämnda brev, som Knut skrev till sina angelsachsiska undersåtar på återvägen från ett besök i Rom besked. I brevet förklarar kungen, att han under påsken tillsammans med kung Rudolf av Burgund bevästat påven Johannes kröning av Konrad II till kejsare. Av kejsarens kapellan Wippo vet vi, att Johannes krönt Konrad till kejsare i Rom den 26 mars 1027 och att Burgunds kung Rudolf och angelsachsarnas kung Knut var närvarande vid akten.²⁴ Knut omnämner i brevet, att han länge tänkt företaga resan till Rom men att han inte kunnat verkställa den på grund av regeringsangelägenheter och andra mellankommande hinder. Ett av dessa hinder var att han anfallits av grannfolken men att han hade lyckats slå tillbaka angreppet.

Den intressantaste och hittills förbisedda uppgiften i Knuts brev på återvägen från besöket i Rom är att kungen meddelar, att han skall återvända samma väg som han rest ut och att han befinner sig på resa till Danmark för att sluta fred och fast avtal enligt alla danskars råd med de stammar och folk, som velat beröva honom kronan och livet. Han åkallar Gud om att även i fortsättningen krossa och förinta alla hans fienders makt och styrka. Avslutningsvis förklarar Knut, att sedan fred slutits med grannfolken och fredliga förhållanden åstadkommit för hela hans rike i öster, så att han ej längre behöver frukta krig eller ovänskap från några grannar, ämnar han bege sig till England så snart han under sommaren kunde utrusta fartyg: *Composita denique pace gentibus que in circuitu nostro sunt, dispositoque et pacato omni regno nostro his in oriente, ita ut a nulla parte bellum aut inimicitias aliquorum timere habemus, quam citius hac estate appartum nauigii procurare potero, Angliam uenire dispono.*²⁵ Det är unikt, att vi får så klart besked av en av huvudpersonerna på den historiska arenan under vikingatiden, om vilka hans närmaste planer är. Vi får veta, att Knut den store efter besöket i Rom på allvar ämnade ta itu med de grannfolk, som angripit Danmark, så att han i fortsättningen ej behövde frukta nya anfall av dem.

År 1028 anföll Knut den store Norge och tvingade Olav Haraldsson i landsflykt. Olav var den ene av de grannfurstar, som angripit Danmark innan Knut den store begav sig på resan till Rom. Den andre var sveakungen Anund Jakob. Då Knut i Rombrevet angiver, att han definitivt ämnade göra upp med dem som angripit Danmark, så att han ej behövde frukta något nytt krig från deras sida, ligger det nära till hands att antaga, att han efter återkomsten till Norden sommaren 1027 riktade ett anfall även mot Sverige och angrep detta land i dess centrala del, Mälaronrådet. Detta anfall kröntes liksom det mot Norge följande år med framgång, att döma av att Knut kunde slå mynt i Sigtuna med inskriptionen CNUT REX SV och att han i engelska dokument, låt vara i sena översättningar, titulerats rex partis Suanorum, kung över en del av Sverige.

Mot Knuts innehav av Mälaronrådet har som ovan omnämnts framförts den invändningen, att det ej satt andra spår i källorna än i några mynt och i några sena översättningar av dokument från angelsachsiskan till latin. Frågan är dock, om det ej finns en antydning i en skaldedikt om att Knut den store kämpat mot svearna utom vid Helgeå i Skåne. Jag syftar på strof 5 av Ottar Svartes Knutsdrapa, som har följande lydelse:

Gunni lézt í grœnni,
gramr, Lindisey framða;
belldu viðr, þeirs vildu,
víkingar, því ríki.
Biða lézt í breiðri
borg Helminga sorgir
œstr fyr Úsu vestan
engst folk, Svía þrøngvir.

Du kämpade i det gröna Lindsey, furste; vikingarna härjade där som de ville. I din vrede bragte du, svearnas betvingare, sorg bland engelsmännen öster om Ouse.²⁶

I dikten, som skrevs några år efter slaget vid Helgeå, skildrar skalden huvudsakligen Knuts strider i England innan han blev detta lands regent. Den intressantaste uppgiften av skalden i detta sammanhang är att Knut kallas Svía þrøngvir, den som sätter svearna i trångmål, svearnas betvingare. Ottar Svarte uppehöll sig länge vid Olof Skötkonungs hov men följde efter giftermålet mellan Olav Haraldsson och den svenske kungens dotter Astrid denna till Norge. Skalden har säkerligen även efter det han lämnat Sverige hållit sig underrättad om utvecklingen i detta land. Då han kallar Knut svearnas betvingare kan detta utgöra ett vittnesbörd om att Knut den store anfällit Sverige och besegrat svearna, något som hon i brevet på återvägen från Rom förklarar sig ha för avsikt att göra för att få till stånd en varaktig fred i Norden. Detta angrepp mot Sverige har ägt rum sommaren 1027.

Att Knut den store slagits mot svearna inte bara vid Helgeå utan utkämpat ett andra slag mot dem kan utläsas av den i inledningen omnämnda äldsta isländska prosaskildringen om Olav den heliges levnad, den s k Äldsta saga, varav bevarade brottstycken utgivits av Gustav Storm. Den anonyme författaren till Olavs levnadsbeskrivning förklarade sig vilja söka skildra vad som verkligen hände under helgonkungens levnad men beklagade, som omnämnts i inledningen, att hans källor ej alltid var tydliga: "Nú væri mart frá Óláfi at segja, þat er hann drýgði í mörqu lagi, er stórmerkjum sætti, meðan hann var yfir landi; ok má ekki of þat ræða, eptir því sem var, at eigi eru svá vitni um þau öll, er tækilig

eru.”²⁷ Trots att författaren med ett sådant uttalande visat sig besitta en kritisk läggning, har Äldsta saga haft dåligt anseende bland forskarna. Särskilt skildringen av slaget vid Helgeå har ansetts visa prov på omdömeslöshet och förvirring.

Tyvärr har Äldsta sagas skildring av själva drabbningen vid Helgeå ej bevarats. Sagan börjar sin framställning med att berätta, att Knut den store efter drabbningen drog sig tillbaka till Öresund för att där invänta Olav Haraldsson, när denne med sina skepp skulle återvända till Norge efter slaget. Då Olav fick vetskap därom, insåg han, att det skulle vara förenat med stor fara för honom om han återvände till Norge samma väg som han begagnat på utfärden. Han drog därför upp sina skepp i Barvik och tog landvägen genom Småland och Västergötland till Norge. Sedan berättar sagan, vilket förbryllat forskarna, att Olav samma höst som slaget vid Helgeå stod lät dämna upp älven med påföljd, att Knuts skepp, som låg i hamnen, tillfogades skada av de framforsande vattenmassorna.²⁸

Äldsta sagas framställning av Knut den stores krig med grannfurstarna med två skilda faser av slaget vid Helgeå har karakteriserats som omogen och förvirrad eller, för att begagna Sigurður Nordals ord, författarens kritiska metod har varit av den art, ”at praksis ikke stod paa højde med teorien”.²⁹

Det kan förhålla sig så, att Äldsta sagas redogörelse för Knut den stores krig i Norden inte är fullt så förvirrad, som Nordal m fl velat göra gällande. Sagens författare har tydligen känt till, att kriget mellan Knut den store och dennes nordiska motståndare utkämpades i två etapper. Efter slaget vid Helgeå lät Knut spärra Öresund för Olav Haraldsson och begav sig därefter på den sedan länge planerade färden till Rom. Olav Haraldsson och Anund Jakob drog sig norrut längs den svenska ostkusten. På återfärden från Rom meddelade Knut i brev till sina angelsachsiska undersåtar, att han innan han återvände till England ämnade bege sig till Norden för att åter uppta kampen med de grannfurstar, som angripit Danmark före hans Romresa, för att söka få till stånd en varaktig fred i Norden. Etapp två av kampen innebar, att Knut sommaren 1027 riktade ett framgångsrikt angrepp mot Mälaronrådet. Att Knut den store härskat över detta område bevisar de av honom i Sigtuna präglade mynten med inskriptionen CNUT REX SV. Det är i denna andra fas av kriget som episoden med ådämningen, först omnämnd av Äldsta saga, kan ha ägt rum. En sådan är enligt Bo Gräslund möjlig i Uppland i anslutning till Närtunaleden. Händelsen med den uppdämnda ån, som åstadkom skada bland Knuts skepp, förefaller dock föga trovärdig.

I detta sammanhang är William of Malmesburys framställning av Knut den stores nordiska krig av intresse. William berättar i sin krönika om de engelska kungarna, vilken han skrev på 1120-talet, att Knut, ”som inte var nöjd med Danmark, som han ärvt, och England, som han erövrat, förde örlig över till svenskarna. Dessa är grannar till danerna och genom ihärdiga stämplingar förtjänta av Knuts vrede. Först råkade han i bakhåll och förlorade många av sina män. Men till sist ordnade han sina styrkor och drev de påträngande på flykten”: *nec contenta Danamarchia quam avito, et Anglia quam bellico jure obtinebat, martem in Swevos transtulit. Sunt illi Danis contermini, pertinacioribus studiis iram Cnutonis emeritii: sed primo, exceptus insidiis, multos ex suis amisit; postremo reparatis viribus, insistētis in fugam vertit.*³⁰ William of Malmesbury har som källa för ifrågakarande avsnitt använt en i Canterbury upprättad, nu förlorad version av den angelsachsiska krönikan, som utgjorde förlagan till E- och F-versionerna. Dessutom har han känt till källor, som ej längre finns bevarade.³¹ Då han skriver, att Knut förde kriget över mot svearna, syftar han troligen på den andra fasen av kriget mellan Knut och svearna. Dessa hade enligt William stämplat mot Knut och gjort sig förtjänta av dennes vrede. Knuts vrede mot svenskarna kan förklaras av att dessa, som tidigare varit i förbund med

Danmark, allierat sig med Norge och angripit Skåne, vilket anfall tillbakavisades av Knut den store vid Helgeå. Knut den store förde sålunda i två omgångar krig mot svearna. Först slog han tillbaka ett svenskt anfall mot Skåne vid Helgeå och efter återkomsten från resan till Rom riktade han ett angrepp mot Mälaramrådet, vilket kröntes med framgång.

IV

Om slaget vid Helgeå har meningarna skarpt skurit sig bland forskarna. Källorna till händelsen har ansetts vara motstridande, och en mängd olika tolkningar har framförts. Några forskare, t ex F M Stenton, har förklarat, att det ej går att ge en begriplig skildring av slaget med hänsyn till källornas kontrasterande uppgifter. Vad som fört forskarna vilse är att man utgått från Saxos och Snorres uppfattningar, att Knut den store levererat endast en drabbning mot svearna, den vid Helgeå i Skåne.

Striden mellan Knut den store och hans nordiska grannfurstar skulle enligt de synpunkter, som framförts ovan, ha haft följande förlopp.

Sedan Knut den store, som ärvt Danmark och erövrat England, stabiliserat sitt välde över det sistnämnda landet, kastade han sina blickar mot Norge. Detta land hade under hans fader Sven Tveskäggs tid varit ett danskt lydrike. Medan Knut den store var upptagen av att erövra England, hade en ättling till den norska kungadynastin, Olav Haraldsson, blivit erkänd som regent i Norge. Knut sökte förmå Olav att erkänna dansk överhöghet och vann genom gåvor flera ledande norska stormän över på sin sida. Olav vägrade att underkasta sig Knut utan upptog underhandlingar med den svenske kungen Anund Jakob, som var hans sväger. Sverige hade visserligen tidigare varit i förbund med Danmark, men Anund Jakob fruktade, att Knut skulle bli alltför mäktig, om även Norge lades under hans välde. Sverige ingick därför förbund med Norge för att hindra dansk hegemoni över Norden.

Medan Knut den store uppehöll sig i England, angrep de förbundna kungarna enligt Sigvat Skalds Knutsdrapa Danmark, Olav Haraldsson Själland och Anund Jakob Skåne, den senare med både en landhär och en flotta. Knut den store seglade med en engelskdansk flotta över Nordsjön för att försvara sitt arvland. Olav Haraldsson retirerade vid Knuts ankomst österut och förenade sig med den svenska flottan. Knut följde efter, och den avgörande striden stod vid Helgeås mynning i Hanöbukten. Enligt Ottar Svartes Knutsdrapa avgick Knut med segern. Efter slaget vid Helgeå lät Knut med fartyg spärra Öresund för Olav. Denne följde sin svenske bundsförvant längs den svenska Östersjö-kusten norrut.

Sedan Knut den store med segern vid Helgeå avväjrt det svensk-norska anfallet mot sitt arvland, företog han en länge planerad resa till Rom, där han den 26 mars 1027 var närvarande vid Konrad II:s kejsarkröning. På återvägen från Rom meddelade Knut den store i ett brev till sina engelska undersåtar, att han innan han återvände till England åter skulle besöka Norden för att där skapa sådana förhållanden, att Danmark ej längre skulle behöva frukta något anfall från sina nordiska grannländer. Enligt den äldsta isländska skildringen av Olav den heliges levnad, den s k Äldsta saga, utkämpade Knut två strider mot de förbundna kungarna Olav Haraldsson och Anund Jakob. Den första stod vid Helgeå i Skåne. Den andra utkämpades i en terräng, som ej kan ha varit skånsk men som kan ha passat in i den uppländska topografin. Även i denna andra fas av kriget mellan Knut och hans nordiska motståndare avgick Knut med segern. Någon tvekan kan ej råda om

att Knut den store under några år behärskat Mälardistriktet. Han lät prägla mynt i Sigtuna med inskriptionen "Knut, svearnas kung", och i England hade man omkring år 1100 den uppfattningen, att Knut varit kung över en del av Sverige.

Efter att ha intagit Mälardistriktet återvände Knut den store till England. Därifrån avseglade han följande år, 1028, till Norge och fördrev Olav Haraldsson från detta land. Som dansk lydregent över Norge insatte han sin släkting hladejarlen Håkon Eriksson.

Med erövringen av Mälardistriktet och fördrivningen av Olav Haraldsson från Norge hade Knut den store utfört, vad han i Rombrevet sagt sig ha för avsikt att verkställa, att skapa sådana förhållanden i Norden, att han ej längre behövde frukta något nytt anfall från grannfolkens sida mot Danmark.

NOTER

1. Om "Äldsta saga", se S Nordal, *Om Olaf den helliges saga*, Kphmn 1914, s 48 ff.
2. G Storm, *Otte brudstykker af den ældste saga om Olav den hellige*, Chria 1893, s 8.
3. B Gräslund, *Knut den store och Sveariket. Slaget i Helgeå i ny belysning*. Scandia 52:2.
4. *Den norsk-isländska skaldediktningen*, ed E A Kock. Lund 1946, I s 141.
5. *The Anglo-saxon chronicle*, ed B Thorpe, London 1861, I s 289 ff.
6. *The Anglo-Saxon Chronicle*, utgiven och översatt av D Whitelock, London 1961, s XVI.
7. Gräslund a a s 217 f.
8. Tex *Den legendariska Olavssagan och Fagrskinna*.
9. *Den norsk-isländska skaldediktningen*, a ed s 121, strof 4.
10. Ibm strof 8.
11. Saxo, *Gesta danorum*, ed J Olrik–H Ræder, Kphmn 1931, I s 287 f.
12. Gräslund, a a s 221.
13. Ibm s 218 f.
14. Chr Olofson, *Slaget vid Helgeå 1025*, Gamla Christianstads årsbok 1973 s 3.
15. Originalen till Buhrmans karta över Skåne 1684 förvaras i Krigsarkivet. Förekomsten av holmen i Helgeå på Buhrmans karta har påpekats för mig av ingenjör Albert Rösing, Hälsingborg.
16. Saxo, a ed I s 287 f. Om Ulf, svensk befälhavare i slaget vid Helgeå, se Scandia 51.
17. L Weibull, *Knut den stores skånska krig*, Historisk tidskrift för Skåneland 4.
18. B Thordeman, *Sveriges medeltidsmynt*, Nordisk kultur 29, Sthlm 1936, s 9 f.
19. Gräslund a a s 214 ff.
20. L Lagerqvist, *The coinage at Sigtuna in the namnes of Anund Jacob, Cnut the Great and Harthecnut*, KVHAA:s Handlingar Ser 19, Sthlm 1968.
21. J M Lappenberg, *Geschichte von England*, Hamburg 1834, I s 477.
22. F Liebermann, *Die Gesetze der Angelsachsen*, Halle 1908, I s 476.
23. *Den norsk-isländska skaldediktningen*, a ed s 149 f.
24. Wiponis *Vita Chuonradi II imperatoris*, ed G H Pertz, Hannover 1854, s 265.
25. *Die Gesetze der Angelsachsen*, a ed I s 276 f.
26. *Den norsk-isländska skaldediktningen*, a ed s 140.
27. *Otte brudstykker*, a ed, tredje brottstycket. Den isländska texten har normaliserats.
28. A a femte brottstycket.
29. S Nordal, a a s 49.
30. William of Malmesbury, *De gestis regum anglorum*, ed W Stubbs, London 1887, I s 220.
31. A a I s XX. Om William of Malmesburys förhållande till de angelsachsiska krönikorna, se även Ch Plummer i *Two of the Saxon chronicles parallel*, Oxford 1892, Introduction s XXXVI f.